

ה. ויעלו עלת: לקיים מה שנאמר (שמות ג', י"ב) תעבדון את האלקים על
 ההר הזה (ח).
 ז. נעשה ונשמע: נעשה על מצות עשה, ונשמע — על מצות לא
 תעשה (מ"ב).
 ח. ויזרק על העם: על הזקנים, כי הם כנגד כל ישראל, כמו שכתוב בפר
 העלם דבר של צבור (ויקרא ד', ט"ו) וסמכו זקני העדה את ידיהם, שהם כנגד כל
 העדה. וזאת הזריקה היתה כמו הזאה לכפר על העם (על פי א"ע).
 י"א. לא שלח ידו: לא הוא נוקא — לא היה נזק (ח"א). לא שלח ידו:
 לא פשט נבואתו, לפי שנהגו עצמם במאכל ובמשתה (ח).
 ויאכלו: שאכלו שם השלמים בתחתית ההר לפני האלקים טרם שישובו אל
 אהליהם, כי השלמים נאכלים בירושלם לפני מן החומה, ובשילה בכל הרואה,
 וכאן היו נאכלים לפני המזבח תחת ההר, לא במחנה; ויש תו: שעשו שמחה
 וימם טוב כי כן חובה לשמות בקבלת התורה (רמב"ו).
 י"ב. והתורה: תורה שבכתב; והמצוה: תורה שבעל פה; כי כל המצות
 נתנו למשה בסיני בימים שעמד בהר (א"ע).
 י"ד. מי בעל דברים: זהו הרוצה להוציא מחברו, כי המחזיק לעולם שותק
 (ב"ש): בעל דברים — זהו התובע, בנגוד לבעל הרכוש, הנתבע (ה).

ת ר ו מ ה

פ ר ק כ"ה

ב. ויקחו לי תרומה: כשהמקבל אדם חשוב, או נחשב הנותן כמקבל, ולכן
 אמר ויקחו ולא ויתנו (מ"ב על פי צ"ה); ובאה זאת הנדבה אחרי מעשה העגל,
 כדי שעשית המשכן תכפר על העגל (על פי מ"ב).
 מאת כל איש אשר ידבנו לכו תקחו את תרומתי: קרא בשם "תרומתי"
 את התרומה שיתן איש אשר ידבנו לכו, כי אין רצון ה' בצרי עין (על פי בחי"י).
 ג. וזאת התרומה: צוה שלא יקבלו כל שוה כסף כגון פירות ומרגליות
 ואבנים טובות שאינם מאבני האפור והחשן, אבל יקבלו תרומה שגופה נכנסת
 במלאכת המיטכן, והם י"ג דברים האמורים בענין (ט).
 זהב וכסף ונחשת: והנה לא היו במעשי המשכן ברזל (א"ע).
 ד. ותולעת שני: צמר הצבוע בצבע אדום קרוי תולעת והצבע קרוי שני.

כדכתיב (נחום ב', ד') אנשי חיל מתלעים — מלובשים בגדים צבועים וכן (איכה ד', ה') האמנים עלי תולע — עלי בגד צבוע, וכן מוכיח (ישעיה א', י"ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו; השני והשלג — שם של צבעים, זה אדום וזה לבן, אבל התולע והצמר שניהם צמר, אלא שהתולע הוא צמר צבוע והצמר הוא לבן בלי צבע (רשב"ם).

ה. ועצי שטים: במדבר היו יערים שגדלו שם העצים הנקראים שטים כדכתיב: וישב ישראל בשטים (במדבר כ"ה, א') וכתיב: וישלח יהושע בן נון מן השטים (יהושע ב', א') — על שם היער נקרא המקום שטים; ומשם היו מביאים את העצים ומנדבים למשכן, והוא עץ קל וחלק ונאה, שהרי מ"ח קרשים, ה' עמודי המסך, ד' עמודי הפרכת, ס' עמודי החצר וכל האדנים והיתדות היו מושכים שמנה בקר שנתנו לבני מררי, וכל קרש ארכו עשר אמות, רחבו אמה וחצי ועביו אמה — אלא בודאי עץ קל היה (ב"ש).

ו. בשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים: בשמים — לשמן המשחה ולקטרת — הסמים (רמב"ן).

ח. ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם: סוד המשכן הוא שיהיה בו הכבוד אשר שכן על סיני ונראה לבני ישראל, ובבא משה אל המשכן היה מדבר אתו הקול אשר דבר בהר סיני (על פי הרמב"ן).

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם: לא בתוכו בלבד, ואולי הכוונה היא שמקום המקדש יהיה בתוך בני ישראל שיקפו המשכן בארבעה דגלים (על פי אוה"ח).

ט. את תבנית המשכן: תבניתו מחויבים לעשות לדורות, ולא השעור והמדה, כי המדה איננה תבנית, ולזה תמצא שעורי בנין שלמה שונים משעורי המשכן (ח"ב).

י. ועשו ארון: על כל כלי המקדש נאמר „ועשית" או „תעשה", ועל הארון — כמו על המקדש עצמו — וגם על האפוד (זהר) — נאמר ועשו, ויתכן שירמוז שיהיו כל ישראל משתתפים בעשית הארון על ידי נדבת זהב או עזרה לבצאל, מפני שבארון העדות היתה התורה (על פי הרמב"ן).

י"א. וצפית אתו זהב: ראוי היה הארון להיות כלו של זהב, אלא שלא יהיה כבוד לנשאו, שדינו להנשא בכתף כדכתיב (במדבר ז', ט') כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו, וכן מצינו במזבח שהיה נכוב לוחות שלא יהא כבוד (ח). זהב טהור: מוזקק (רשב"ם).

י"ט. מן הכפרת תעשו את הכרבים: ואותם שעשה שלמה לא היו מן הכפרת (ח).

כ"ד. וצפית אתו זהב טהור: מלמעלה ומלמטה, ועדיין היה עץ השלחן

נראה, לכן אמר ועשית לו ז ה ב — לכסות את עובי העץ, והוא עשוי כמין זר שנותנים סביב לשלחן (ב"ש).
 ל"ו. והעלה את נרתיה: ודליק כהנא דמתמני ית בוצינהא — וידליק הכהן שיתמנה לכך את גרותיה (ת"י).

פ ר ק כ"ו

א. ואת המשכן תעשה: היה ראוי לומר ועשית משכן, כמו שאמר ועשית שלחן, ועשית מנורה ועוד, ואמר כאן את המשכן תעשה לפי שכבר אמר למעלה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, והיו יודעים שיעשו משכן (א.ב.).
 ה. חמשים ללאת: בין לולאה ולולאה חצי אמה וכשתתן חצי אמה לכל מ"ט האורות (הרווחים) בין לולאה ולולאה, תקבל כ"ד אמות וחצי. אורך היריעה היה כ"ח אמות, יוצא, כי חמשים הלולאות תפסו מקום של ג' אמות וחצי — מקום בשביל הקרסים; אבל ביריעות העזים, שהיו שלשים אמה באורך, נשאר למקום הלולאות ה' אמות וחצי, לפי שקרטי הנחשת היו עבים מקרסי הזהב (על פי ח.).
 ט"ו. ועשית את הקרשים: הקרשים ב"הא" הידיעה. מכיון שאמר ואת המשכן תעשה ידענו שיהיו שם קרשים המעמידים את המשכן (על פי א.ב.).
 עצי שטים: למדתך תורה דרך ארץ לעשות בנין מאילן שאינו עושה פרי (ח.). עומדים: הפשט הוא שלא תקח מן הנפולים ושנקצו ימים רבים שכבר נרקבו, אלא מן העומדים במקומם (רבותינו בעלי התוספות).
 ל"א. ועשית פרכת: בשלשה דברים נבדלת הפרכת, המבדילה בין קודש לקודש הקדשים, מן המסך המבדיל בין אוהל מועד לחצר המשכן: א) הפרכת היתה מעשה חושב כרובים והמסך היה מעשה רוקם; ב) הפרכת היתה על ארבעה עמודים והמסך על חמשה; ג) עמודי הפרכת היו על אדני כסף, ועמודי המסך על אדני נחשת (על פי כ"י).
 ל"ג. והבאת שמה מכית לפרכת את ארון העדות והבדילה הפרכת: אחרי שתביא שמה את ארון העדות שים את הפרכת, כדי שהיא תבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, וכן צוה ה' בסדר הקמת המשכן (שמות מ', ג') וכן עשה משה (מ', כ"א) (על פי הרמב"ן).

פ ר ק כ"ז

א. ועשית את המזבח עצי שטים: שיהיו דפנות המזבח עצי שטים ולא גג, כי ימלאהו עפר, כמו שאמר (שמות כ', כ"ד) מזבח אדמה תעשה לי, ילו היה המזבח עצי שטים היה נשרף (א.ב.).

ועשית את המזבח: אמר המזבח ולא אמר מזבח, אולי מפני שחוזר אל המזכר בכללות (כ"ה ט') ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, ושם הראהו המזבח, ולכן אמר ועשית את המזבח שהראתיך תבניתו (אוה"ח).

רבוץ יהיה: כיון שאמר שהמזבח יהיה ארכו חמש אמות ורחבו חמש אמות, כבר ידענו שהוא רבוע, ולמה חזר ואמר רבוע יהיה? — בא להורות כי שעור ארכו ורחבו אינם מעכבים, ואפילו אמה על אמה כשר, מפני שיעקר ההקפדה היה שיהיה רבוע, ואם איננו רבוע — פסול (כו"ק).

ת. כאשר הראה אתך בהר כן יעשו: ד' פעמים באה האזהרה הזאת שיעשה כמו שהראהו בהר: א) האחת מהן כוללת — (כ"ה ט') ככל אשר אני מראה אתך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו; ב) השניה — במנורה (כ"ה מ') וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר; ג) השלישית — בזכרון המשכן בסופו (כ"ו ל') והקמת המשכן כמשפטו אשר הראית בהר; ד) והפעם הרביעית — כאן במזבח החיצון, ועל פי הפשט נראה כי הדברים שהיה ציורם קשה על הדמיון הוצרך לומר בהם שיזכור את הצורה שהראתה לו בהר, ובאותה צורה יעשה זה (על פי אב.).

ת צ ו ה

כ. ואתה תצוה: דרך להתחיל את הספורים ב"ו, כמו: ויהי בימים הרבים (שמות ב', כ"ג) ויהי בימי שפט השפטים (רות א', א') (אב.). ואתה תצוה: למעלה הוא אומר: דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה — לפי שעה, לצורך המשכן; אבל כאן שצוה זה לכל הדורות לתת שמן למאור לכל שנה ושנה הוא אומר: ואתה תצוה: שינה הלשון, לפי שכל לשון צוואה היא לדורות ומיד (רשב"ם). ואתה תצוה: אין לך פרשה בכל התורה אחרי לידת משה שלא נזכר בה משה חוץ מזאת, דקללת חכם אפילו על תנאי היא באה, והוא אמר: מחני נא מספרך (שמות ל"ב, ל"ב) (מ"ב על פי רבותינו בעלי התוספות). אליך: למען יראהו אם הוא זך וכתית כראוי (רמב"ן). שמן: שמן למאור הוא חיוב הצבור, והעמן שהביאו הנשיאים היה שמן המשחה (א"ע).

שמן זית זך: מנהג העולם הוא שמי שיש לו שמן רע דולקו בנר ומי שיש לו שמן טוב נותנו לתבשיל ואוכלו, אבל כאן להפך, הראשון שהוא הזך למאור, והשני

(בח"י). להעלות נר: שם הכולל כמו נרות, וכן (בראשית ל"ב, ר')
 יהי לי שור החמור (בח"י).
 כ"א. אהרן ובניו: או בניו (ח).

פ ר ק כ"ח

א. את אהרן אחיך ואת בניו: ולא בני משה שלא היה יחסם שלם מצד אמם
 שהיתה מדינית (מ"ב על פי אב.).
 לכהנו: ה"ו נוסף (וכן בפסוק ג' ד') (א"ע).
 ג. אשר מלאתי: את הלב (זהר וא"ע).
 ד. ואלה הבגדים אשר יעשו: מכנסים (ראה פסוק מ"ב) לא הוצרך להזכיר
 כאן, שאינו מזכיר אלא דברים הנראים העשויים לכבוד (רשב"ם), ולא הזכיר
 בפסוק זה את הציץ, כי אינו בגד, וחז"ל מנוהו בתוך שמונה בגדי כהונה (חשן,
 אפוד, מעיל, כתונת, מצנפת, אבנט, ציץ, מכנסים) מפני שרובם בגדים (ע"פ א"ע),
 ועשו בגדי קדש: אחרים לא הוזכרו כאן, היינו, ציץ ומכנסים (על פי ח).
 ו. ועשו את האפוד: בבאור הבגדים התחיל מהחשן, שהוא הנבחר מהם,
 ובמעשה התחיל מהאפוד מפני שהחשן מושם עליו, כמו שכתוב (פסוק כ"ח) ולא
 יוח החשן מעל האפוד (צ"ה).
 י"ב. אבני זכרון לבני ישראל: האבנים יזכירו לאהרן שעליו לחשוב תמיד
 על בני ישראל (על פי כו"ק).
 ל"ד. פעמן זהב ורמון: לא פירש הכתוב מספרם, אבל רבותינו אמרו
 (זבחים פ"ח ע"ב) שהיו שבעים ושנים פעמונים, שלשים וששה מלפניו ושלשים
 וששה מלאחריו (על פי הרמב"ן).
 ל"ה. ונשמע קולו: מצות הפעמונים דומה, לפי דעתי, למצות ציצית: שם
 המצוה היא למוכרת על המצוות ע"י חוש הראיה, כדכתיב: וראיתם אותו וזכרתם,
 יבאן המצוה היא להזכיר את המצוות ע"י חוש השמיעה, כי לגודל מעלת הכהן
 הגדול התחייב במצוות רבות יתירות על שאר הכהנים ועל כל ישראל, ונתוספה לו
 מוכרת ע"י חוש השמיעה על המוכרת שע"י חוש הראיה, כי ע"י שמיעת קול
 הפעמונים שבמעיל יתעורר לתת דעתו ולכו לפני מי הוא מתלבש בבגדים אלה ומי
 הוא אשר צוה לו להתלבש בהם, ולא בלבד בהיותו בקדש לעבודה, כי גם בצאתו
 מן הקדש אל ביתו ובקרב חוצות יצלצלו הפעמונים בקול לאזניו להזכירו, כי הוא
 עומד תמיד לפני ה' (על פי כו"ק).
 ל"ו. קדש לה': המלים קדש לה' היו על הציץ, ולכן לא תרגם אותן אונקלוס
 (בח"י).

מ. לכבוד ולתפארת: מפני שהמגבעות על הראש, צריכים יפוי נאה ביותר (רשב"ם).

מ"א. ומלאת את ידם: ותקרב ית קרבניהן — ותקריב את קרבנותיהם (ת"א). וקדשת אתם: בדבור (היינו, שצריך לומר להם קדושים אתם) (א"ע). מ"ב. מכנפי בד: הארג שאורגים מחוטי פשתן נקרא בד, והפשתן הנפוץ שאינו טווי עדיין נקרא שש, והבגדים הנעשים מן הפשתן יקראו פעם בגדי שש, פעם בגדי פשתים ופעם בגדי בד (כו"ק).

פ ר ק כ ט

ז. ויצקת על ראשו: על ראש אהרן לבדו, כי הוא הכהן המשיח, והנה זה היה לפני שומו המצנפת על ראשו כי על הראש יצוק לבדו (א"ע).

ט. והגרת אתם אבנט אהרן ובניו: אותם — את אהרן ואת בניו, כמו (שמות ב', ו') ותפתח ותראהו את הילד (על פי א"ע).

י. וכמך אהרן ובניו: ולא אמר וסמכו, שאהרן יסמוך בפני עצמו ואחר כך יסמכו בניו, (על פי אוה"ח) וכן כל קרבן שהביאו רבים כולם סומכים זה אחר זה (רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות פרק ג' הלכה ט').

ט"ו. ואת האיל האחד: האחד מן השנים (פסוק א') איזה מהם שירצה (א"ע).

כ"ו. אשר לאהרן: ולא הזכיר בניו, כי הוא העיקר (א"ע).

ל"א. ובשלת: בציווי, כמו (מלכים א' ו', י"ד) ויבן שלמה את הבית (א"ע).

ל"ו. ליום: לכל יום משבעת ימי המלואים (א"ע).

ל"ח. וזה: הטעם — זה הקרבן (א"ע). וזה אשר תעשה על המזבח:

הזכיר כאן רק קרבן התמיד, כי לפני מעשה העגל לא צוה ה' על קרבנות אחרים, וקרבן התמיד היה לא על כפרת חטא, אלא קרבן תודה — בבקר כנגד מתן תורה, ובין הערבים כנגד יציאת מצרים (על פי אב.).

מ"ב. לדרתיכם: יעשו ככה בבואם אל ארץ כנען, כי לא הקריבו עולות רק

חמשים יום במדבר סיני, וזהו שנאמר (במדבר כ"ח, ו') עולת תמיד העשויה בהר סיני (א"ע).

מ"ו. אני ה' אלהיכם: כפל לומר כן שתי פעמים, אולי נתכוין לרבות אפילו

בזמן שאין שכינתו בתוכנו הוא ה' אלקינו ולו אנחנו (אוה"ח).

פ ר ק ל

א. ועשית מזבח מקטרת קטרת: נקרא שמו מזבח אף על פי שאין מקריבים

עליו זבחים, מפני שהיה בצורת מזבח החצון שזבחים עליו (על פי אב.), וג' שמות

היה לו למזבח זה: מזבח הזהב, מזבח הקטרת ומזבח הפנימי (יש"ר).
 ז. והקטיר עליו אהרן: אהרן לאו דוקא, כי הקטרת נעשית אף בכהן הדיוס
 כדאמר: חדשים לקטרת באו והפיסו (יומא, פרק ב', משנה ד') וגם (פסיק ח')
 ובהעלת אהרן את הנרת: אהרן לאו דוקא, כי לעיל נ"ז, כ"א) כתוב:
 יערך אתו אהרן ובניו (על פי ב"ש והרמב"ן).

כ י ת ש א

י"ג. זה יתנו: לא היה נוהג אלא לשעה, ולכן כשמנה שאול את העם מנה
 אותם בטלאים (שמואל א' ט', ד') ולטעם זה לא נמנה, העשיר לא ירבה והדל לא
 ימעיט" במנין הלאיון (מ"ב).

ט"ו. לכפר על נפשותיכם: זהו הטעם שהעשיר לא ירבה והדל לא ימעיט,
 כי כפר נפש הוא (על פי א"ע), ונפש העשיר ונפש העני שוות אצלי בערכן
 (על פי צ"ה).

י"ח. ועשית כבוד נחשת: ולא נכתב כלי זה לעיל בפרשת תרומה משום
 שכל הכלים נעשו לקדושת עבודה וכלי זה אעפ"י שהוא מקדש את המים
 מכל מקום בא גם שלא לקדושת עבודה ורק להכשיר את האדם לידי עבודה או
 להכנס להיכל אפילו בלי עבודה (ב"ש, ט, נצ"ב); לא הזכיר הכיור בפרשת תרומה,
 כי לא נעשה מנדבת כל ישראל רק מנדבת הנשים לבדן, על כן הזכירו עם פרשת
 הבשמים שכל ישראל לא הביאום רק הנשיאים לבדם (א"ע).

י"ט. ורחצו אהרן ובניו: הזכיר צורך הכיור בעבור המשרתים שהם אהרן
 ובניו ודורותיהם, ולא הזכיר משה עתה (כמו שכתוב להלך מ', ל"א, ורחצו ממנו
 משה אהרן ובניו), כי הוא לבדו יעשה כן כל ימי היותו חי (א"ע). ורחצו... את
 ידיהם: הרחיצה הזאת לקדושה (כמו שתרגם אונקלוס: ויקדשון), ומן הענין
 הזה תקנו רבותינו נטילת ידים, והרחיצה היא מצוה, אבל הכיור צוה בו לאומנה
 ואיננו מעכב ולא מצוה, כי ביום הכפורים כהן גדול מקדש ידיו ורגליו מקיתין של
 זהב שהיו עושים לכבדו, אבל למדנו מן הכיור כי צריכה כלי (על פי הרמב"ן).
 ואת רגליהם: בעבור היות הכהנים משרתים יחפים (רמב"ן).

כ. בכאם אל אהל מועד: אפילו ביאה לא לשם עבודה, ומשום כך היה אפילו
 משה רוחץ את ידיו ואת רגליו ככתוב בפרשת פקודי (מ', ל"א) (נצ"ב)
 כ"ג. מר דרוור: חפשי מן הזיוף והתערובות, ויתכן כי לשון דרוור בכל
 מקום — נקיות, וכן: וקראתם דרוור בארץ לכל ישיביה (ויקרא כ"ה, י') שיהיו

כל בעלי הארץ נקיים מעבדות ומשעבוד בגופם ובארצותם כלשון: ובעל השור נקי (שמות, כ"א, כ"ח) (על פי הרמב"ן).

מר דרור: מירא דכיא — מר טהור, נקי (ת"א). מר דרור: לפי שיש שני מיני מר, האחד שיצא בעצמו מן האילן מבלי שיעשו בני אדם חריץ או נקב באילן כדי להוציאו, והוא היותר משובח ונבחר, והשני אינו יוצא מהאילן עד שיוציאו אותו בני אדם על ידי סדק או בקע קטן, והוא איננו משובח כמו הראשון, לפיכך דקדק הכתוב לצוות שנקח מר דרור, היינו המר היוצא חפשי מאליו, בלי הכרח ותחבולות בני אדם (יש"ר וטד"ל).

כ"ה. שמן מושחת קדש יהיה: הבטחה היא מאת ה' שיהיה בזה השמן כח אלקי לקדש את הדבר שנמשח בו (נצ"ב).

ל"א. יהיה זה לי לדרתיכם: אמרו חז"ל: בכל מקום שכתוב „לי" איננו זו משם לא בעולם הזה ולא בעולם הבא (היינו, לימות המשיח); בלויים כתוב (במדבר ג', מ"ה) והיו לי הלויים; בישראל כתוב (ויקרא כ"ה, כ"ה) כי לי בני ישראל; בארץ ישראל כתוב (ויקרא כ"ה, כ"ג) כי לי הארץ, בירושלים כתוב (מ"א י"א, ל"ו) העיר אשר בחרתי לי, ועוד, וגם מ"ל"י כאן דרשו רבותינו כי שמן המשחה קיים לעתיד לבא (צ"ה על פי רבותינו בעלי התוספות).

פ ר ק ל א

ב. ראה קראתי בשם בצלאל: ומשה אמר לישראל (שמות ל"ה, ל') ראו קרא ה' בשם בצלאל: והטעם כי ישראל במצרים פרוכים בעבודת חומר ולבנים לא למדו מלאכת כסף וזהב וחרושת אבנים טובות ולא ראו אותם כלל, והנה הוא פלא שימצא בהם חכם גדול, בכסף וזהב ובחרושת אבן ועץ וחושב ורוקח ואורג, כי אף בלומדים לפני חכמים לא ימצא בקי בכל האומניות כלן, והיודעים ורגילים בהן, בבא ידיהם תמיד בטיט ורפש, לא יוכלו לעשות בהן אומנות דקה ויפה, ועוד שהוא חכם גדול בחכמה ובתבונה וברעת להבין סוד המשכן וכל כליו אל מה ירמוז, ולכן אמר ה' למשה שיראה הפלא הזה וידע כי הוא מלא רוח אלהים (רמב"ן).

בצלאל בן אוזי בן חזר למטה יהודה: באהליאב (פסוק ו') לא הזכיר אבי אביו, וכאן הזכיר, לפי שחזר נהרג במעשה העגל, ובנית המשכן היתה לכפרת העגל (ת"ב על פי רבותינו בעלי התוספות).

ו. ואני הנה נתתי אתו את אהליאב בן אחיסמך ממטה דן: כשם שיהודה נקרא גור אריה (בראשית מ"ט, ט'), כן נקרא גם דן גור אריה (דברים ל"ג, כ"ב),

יכו הבית הראשון נעשה ע"י שלמה משבט יהודה וע"י חירם בן אשה אלמנה במשפחת דן (צ"ה על פי בחי"י); אמר ר' חנינא אין לך גדול משבט יהודה ואין לך קטן משבט דן, אמר הקב"ה יעשה משכן על ידי שניהם שקטן וגדול שוים לסני (על פי בחי"י).

ה. ואת המנרה המהרהר: מכל סיג, כי היא מזהב מזוקק, ובכל כלי המשכן לא מצאנו לשון טהרה רק במנורה ובשלחן, ואולי מפני שלא היה עליהם מתן דמים (ס"ב על פי ח.י).

י"א. ואת שמן המשחה ואת קטרת הסמים לקדש: לפי שכל הדברים הרשומים בפרשה לא נאסר מעשיהם להדיוט זולת שני דברים אלה — שמן המשחה וקטרת הסמים — לכן דקדק לומר בהם, לקדש" (אוה"ח).

י"ב. ויאמר ה' אל משה לאמר: כל "לאמר" עם "וידבר" (וידבר ה' אל משה לאמר) הוא לאמר לו, רק כאן (שנאמר, ויאמר ה' אל משה לאמר) הוא לאמר לבני ישראל — ככתוב בפסוק ב' (על פי א"ט). (ואולי גם בל"ב, י"ב — למה יאמרו מצרים לאמר — הכוונה היא לאמר לאחרים, לכל העולם!).

י"ג. אך את שבתתי תשמרו: טעם שבתתי, כי שבתות השנה רבים (רמב"ן). כי אות הוא: השמירה (ה). כי אות הוא ביני וביניכם: ואם תקלקלו את האות הזה, אין שום מקום לעשות משכן לשכן בתוכם (ס).

י"ד. מחלליה מות יומת כי כל העשה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההוא: ראוי שימות המחלל את השבת מיתה גופנית בסקילה, לפי שהעושה בה מלאכה הוא מת מיתה גפשית, והחיים הגשמיים הם לו לבטלה (אב).

ט"ו. יעשה מלאכה: ובא מלת "יעשה" עם "מלאכה" אולי יחסר מלת "כל" או דבר מעשה (א"ט).

ט"ז. ושמרו בני ישראל את השבת: שישמרו ימי השבוע שלא ישכחו איזה יום הוא שבת, ויתקן צרכיו ביום הששי, כדי שישמור השבת ולא יחללנה (א"ט). לעשות את השבת: — כמו (בראשית י"ז, ז') וימהר לעשות אתו (א"ט).

לעשות את השבת: לתקן צרכיו לצורך שבת (בחי"י).

פ ר ק ל ב

א. וירא העם כי בשש משה לרדת מן ההר: משה רבינו לא אמר להם כי ירד בסוף ארבעים יום, ואולי לא היה ידוע לו קודם, כמה זמן יהיה בהר, והם נקהלו על אהרן במשך הרבה ימים ואמרו לו יום יום קום עשה לנו אלהים שילכו לפנינו כי זה משה האיש... (על פי ע. ואב).

ויקהל העם על אהרן: כל קהלה ואחריה „על“ היא לגנאי ואם אחריה „אל“ היא לשבח, כמו (מלכים א' ח' ב') ויקהלו אל המלך שלמה (א"ע). עשה לנו אלהים: שופט, דיין ומנהיג, כמו (שמות ז' א') נתהיך אלהים לפרעה (ב"ש). אשר ילכו לפנינו: במקום משה מורה דרכם, ולא שיהיה להם לאל ממת ומחיה ונותן להם חיים בעולם הבא. ולכן כאשר ראה העם את משה, הניחו מיד את העגל ובעטו בו, שהניחו לו לשרפו ולזרות על פני המים ולא היה מהם חולק עליו כלל (על פי הרמב"ן).

אשר ילכו לפנינו: ולא בקשו שאהרן יהיה המנהיג במקום משה, באמרם כן ימות גם הוא כאחיו (א.ב.).

אשר ילכו לפנינו: בקשו אמצעי שיקבל כח מה' ושעל ידו יהיי מונהגים כאשר היו על ידי משה (ה.).

ד. ויאמרו...: היו גם עובדי העגל לשם עבודה זרה, ואלה היו רק שלשת אלפים (על פי א"ע).

ה. ויבן מזבח לפני ויקרא אהרן ויאמר חג לה' מחר: בפסוק י"ט נאמר וירא את העגל ומחלת, ולא הזכיר את המזבח, והמזבח הזה לא נותץ — סימן שאהרן בנה את המזבח לפני ה' (חג לה' מחר) ולא לפני העגל (על פי הזהר) ולכן כתוב ויבן מזבח לפניו — ולא ויבן לפניו מזבח (אוה"ח).

ו. ויעלו עלת ויגשו שלמים: לא כתוב: „לוי“, מפני שהיו בהם מתכונים לשם הקב"ה (על פי הרמב"ן).

ז. אשר העלית: אמר לו על פי דבורם שאמרו (פסוק א') אשר העלנו מארץ מצרים, ומשה אמר בתפלתו (פסוק י"א) אשר הוצאת מארץ מצרים (מ"ב). אשר העלית: על שם שנאמר (שמות ט"ו, כ"ז) ויסע משה את ישראל מים סוף, לכך אמר אשר העלית (בה"ט). אשר העלית: ול"ג, א' העלית (ח.).

ט. ויאמר ה' אל משה: משה נאלם דומיה, כי כסתה כלימה פניו, ושתק ולא השיב כלום, ואז הוצרך ה' לדבר דבור שני אל משה (א.ב.). קשה ערף: שלא ישמע מה שצוה, משל לאדם ההולך לדרכו במרוצה ולא ישיב עורף לקורא אליו (א"ע). קשה ערף: לא יכול לנענע צוארו ולא יראה מה שבא אחריו כמו הבהמה הרואה רק את אשר לפניו, אבל לא תצייר מה שיהיה ומה שימשך בעתיד. אין, איפוא, תועלת להוכיחם ולהענישם ולכן (פסוק י') הניחה לי... ואכלם (א.ב.).

י"א למה ה' יחרה אפך בעמך: באותם שלא חטאו בעגל (ט.). בעמך: הערב רב, „עמי אשר העליתי מארץ מצרים“, חטא וראוי לעונש. אבל למה יחרה אפך בעמך הקדוש, אשר הוצאת משם, והיה כצדיק כרשע? אשר הוצאת סארז מצרים: ושם היו רגילים לראות עבודה זרה (א.ב.).

י"ג. ונחלו לעלם: בתורת נחלה שאין לה הפסק, ואפילו בשעה שגולים ממנה הרי היא שלהם (נצ"ב).

י"ד. וינחם ה': הלילה להנחם ה', ורק דברה תורה כלשון בני אדם (א"ט). ט"ו. ושני לחת העדות בידו: הביאם בידו כדי שיראו אותם בני ישראל וירגישו אבדתם כאשר ישברם לעיניהם (א"ב). ושני לחת העדות בידו: כי חשב שבשובו אליהם ישוּבו בתשובה ואם אין — ישברם לעיניהם לכלות עיניהם כדי שיחזרו בתשובה (ס).

ושני לחת העדות בידו: כל לוח ביד אחת, ככתוב (דברים ט'. ט"ו) ושני לוחת הברית על שתי ידי (על פי א"ב). בידו: ברשותו (א"ט). י"ט. וירא את העגל ומחלת ויחר אף משה: כשראה שהיו שמחים בקלקול שעשו, התקצף ונואש שיוכל לתקן המעוות באופן שיחזרו לתמימותם ויהיו ראויים לאותם הלחות (ס).

וישבר אתם תחת החר: יש אומרים כדי להצטרף גם עצמו עמהם בחטא — כדי שלא יוכל הקב"ה לומר אכלה אותם ואעשה אותך לגוי גדול, שהרי הושו בחטא, ועל זה אמר משה ועתה אם תשא חטאתם, ועתה שנתחדש דבר שגם אני חוטא כמותם, ואם כן אם תשא חטאתם מוטב, ואם לא, אז גם לי לא תשא, ואם כן מחני נא מספרך (כ"י).

כ. וישרף באש: כמו ויתך באש (א"ט).

כ"ה. לשמצה בקמיהם: שמץ לשון מיעוט, כמו: ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד', י"ב) — לקחה אזני מעט ממנו, וכן לשמצה בקמיהם — למעט אותם באויביהם, כי העון הזה ימעיטם בפני אויביהם או ימעיט זכותם בבאם במלחמה עם אויב (על פי הרמב"ן).

כ"ו. מי לה' אלי: אין הכוונה: מי שלא עבד עבודת אלילים, שהרי רוב ישראל לא עבדו עבודת אלילים, אלא: מי שידוע בעצמו שהוא — אך לה', נכון למסור נפשו וכל אשר לו לאהבת ה' ולכבודו (נצ"ב). ויאספו אליו כל בני לוי: מכאן אתה לומד מעלת האומה, כי שש מאות אלף רגלי לא הרימו יד באדונם ולא כנגד שבטו, רק כצאן לטבח יובל הניחו להרוג בהם — בידעם כי חטאו (מ"ב).

כ"ז. עברו ושובו משער לשער: וכפר על הבלתי חוטאים שלא מחו בחוטאים, וזה כמו שלא מחו בחוטאים כן לא ימחו בהורגיהם (ס).

כ"ט. מלאו ידכם היום לה': קריבו קורבנות על שפיכות אדם ד' בידיו ויתכפר לכוון קדם ה' — הקריבו את קרבנותיכם על שפיכות הדמים אשר בידים ויתכפר לכם לפני ה' (ת"י).

ל"א. חטאה: להפליג הענין נוסף "ה" כמו אור — אורה, ישע — ישועה,

כך חטא — חטאה (וכן להלן ל"ד, ז') — היינו, חטא קשה מאד (על פי ה"ל).
 ל"ד. אל אשר דברתי לך: ולא פירש המקום, וזהו דרך כעס (א"ע). כי
 הדבר השייך לשנאוי אינו נזכר בפה מלא (נצ"ב). וביום פקדי ופקדתי:
 ליום שיפקד ה' עון המרגלים, שהיה גלוי לפניו יתברך שיפקוד עליהם את חטאתם
 זו (אב).

ל"ה. ויגף ה' את העם: לא ספר הכתוב כמה היו המתים במגפה אולי לא
 חשב למנותם כי כן לא מנה המתים במגפה בתבערה ובקברות התאוה (במדבר י"א)
 (על פי הרמב"ן). ואולי לא נוגפו בפעם אחת רק מתו בלא עתם (מ"ב). ויגף ה':
 לא נזכר במשנה תורה שנגפו בחורב, ויותר נכון לפרש שנאמר על המגפה שנגפו
 בעון המרגלים (אב).

פ ר ק ל ג

א. אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב: כל זה אעשה
 בעבור שבעתי לאברהם ליצחק וליעקב (א"ט).

ד—ה. ולא שתו איש עדי ואליו: קצתם לא שתו את עדים עליהם, ואמר ה'
 הורד עדיך מעליך: שכולם יורידו את עדים מעליהם (על פי ע).

ה. אמר אל בני ישראל: כיון שנתאבלו והרהרו בתשובה קראם בשם
 החביב, כי עד עתה לא הזכירם אלא בשם „העם“ (מ"ב על פי הרמב"ן).

ו. ויתנצלו בני ישראל את עדים: יותר ממה שעשו בתחלה (רמב"ן).
 ז. אהל מועד: משכן בית אולפנא — בית תלמוד (ת"א). כל מבקש ה':

כל דתבע אולפן מן קדם ה' — כל המבקש תורה מה' (ת"א). אהל מועד:
 קרא לאהלו אהל מועד, כי השם נועד לו שם עד שנעשה המשכן (א"ט).

י"א. לא ימיש מתוך האהל: למנוע שלא יכנס שם אדם מישראל מפני
 שהיו כלם נזופים אז (ס).

י"ב. ויאמר משה אל ה': היה זה בהר סיני בעלותו שם ביי"ט בחמו
 (רמב"ן).

ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי: האם לא הודעתני על העם
 אשר תשלח עמי, שהוא עם קשה ערף? באמת כבר הודעתני זה, ואם כן (פסוק י"ג)
 צריך אני לדעת דרכי הנגהתך כדי שאנהיג אותם בהם ולמען אמצא חן
 בעיניך יותר מאשר בתחלה, ומשה אומר שלש פעמים אתה, כי הוא מסתמך על
 דברי ה' (אב. על פי הרמב"ם).

י"ג. הודעני נא את דרכך: דרכך רבים, אבל בלי יי, כמו ביחיד, הודיעני
 נא את האחדות שברבוי דרכיך, את הדבר המאחד אותן (ה).

ט"ז. אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה: כי טוב לנו שבת במדבר מהכנס לארץ בזולת שכינתך, כי באופן זה נגלה ממנה מהר בלי ספק (ט).
כ"ב. ושכתי כפי: ענני כמו (איכה ג', מ"א) נשא לבבנו אל כפים (ב"ש).

פ ר ק ל - ד

א. פסל לך שני לחת אבנים בראשונים: אחרי חטא העגל נתגלה, כי הדברים האלקיים בהחלט אין להם קיום אצל בני האדם, לפיכך לא נתקיימו הלוחות הראשונים שהיו מעשה אלקים, — לכן פסל אתה ועשה את גופם, ואני אתן להם את צורתם ואכתוב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת (על פי ע).

ו. שלש עשרה המדות לפי אברבנאל: א) ה' הראשון — מהותי של ה', ב) ה' השני — מציאותו בעצמו ובברואים; ג) אל — מנהיג העולם; ד) רחום — מרחם; ה) וחונן — חונן לאדם דעת; ו) ארך אפים — אינו נוה לכעוס ודוחה את זמן העונש; ז) ורב חסד — נותן לאדם יותר משכר פעולותיו; ח) ואמת — ומלבד זה הוא נותן את שכר פעולותיו של האדם כראוי לו; ט) נוצר חסד לאלים — מפני שהאדם קצר הימים לא יוכל אולי לאכול בימיו כל פרי מעשיו הטובים, שומר ה' את שכרו לבניו ובניו עד אלף דור; י) נשא עון ופשע וחסאה — אינו מעניש את החוטא על ג' עונות הראשונים שהוא חטא; יא) ונקה — גם אחרי שחטא הרבה, אם תהיינה זכויותיו מרובות מעונותיו ינקה אותו; יב) לא ינקה — אם יחטא ויכריעו עונותיו וזכויותיו — לא ינקה. היינו לא יכריתו ה' ולא יעשה בו כליה, אך ייסרהו במשפט, כמו (ירמיהו ל') ויסרתך למשפט ונקה לא אנקך; יג) פוקד עון אבות — לא יענישהו בבת אחת, כי אם יחלק את העונש לארבעה דורות.

ו. רחום: שמרחם על עניים, חונן: שייך לומר אפילו על עשירים (ב"ש).
ורב חסד ואמת: חסד הוא גדול באיכות, אבל לא בכמות, כי הנותן בתורת חסד לא יתן הרבה, אבל הגמול לפי האמת הוא בכמות גדול מהחסד, ולכן אמר תחלה ורב חסד ואמת (כ"ק).

ורב חסד ואמת: ורב חסד ורב אמת (א"ע).

ז. פקד עון אבות על בנים: ממתין לאבד רשעי ארץ עד שתמלא סאתה. וזה המלוי הוא שיגיע עונם למדרגה מן הרע שלא תהיה עמה תקות תשובה, וזה יהיה על הרוב כשיתמיד רשעם בכמה דורות זה אחר זה (ט).
ת. וימהר משה: כי אמנם מהירות ההשתחוויה תורה על גדלות הדבר אשר לו יכנע המשתחווה (ט).

ט. **כי עם קשה ערף הוא:** ויחטא על כל פנים, ואף על פי שבלכתך עמנו יהיה עון הדור גדול יותר כמו שאמרת: רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיה, מכל מקום טוב לנו שתלך אתה עמנו; וסלחת לעווננו; כי עמך הסליחה ונקוה לסליחתך, ולא ילך מלאך עמנו אף על פי שעון המרי בו לא יהיה כ"כ גדול, מאחר שאין עמו שום תקות סליחה כאמרך: לא ישא לפשעכם (ס). **כי עם קשה ערף הוא וסלחת:** מפני שהעם הזה קשה להפוך ערפו אל מה שנשקע בו, הנה אם תסלח לעוננו ולחטאתנו—עד שישקעו באמונתם—ונחלתנו—תנחלם לעולם, כי לא יסורו עוד מזאת האמונה האמתית כשתהיה להם קנין חזק; ולפי פשוטו "כי" כמו אף על פי (מ"ב).

ונחלתנו: שלא יחליפם באומה אחרת אלא יהיו לו נחלת עולם (אוה"ח בעקבות ת"י).

י. **נגד כל עמך אעשה נפלאות:** הנסים והנפלאות במדבר, ונפלאות הירדן עמידת השמש ברקיע ע"י יהושע ומציאות הנבואה בישראל ולא באומה אחרת (על פי אב.).

כ"א. **בחריש ובקציר תשבתי:** הזכיר חריש וקציר שבהם עיקר חיי האדם (ויבאו לחרוש ולקצור, לכן הזהיר הכתוב בהם ביחוד) (רמב"ן על פי א"ע).
כי"ח. וכתב על הלחת: השם כתבם, שהרי כתוב (פסוק א') וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת (רמב"ן על פי רשב"ם).

ו י ק ה ל

פ ר ק ל " ה

א. **ויקהל משה את כל עדת בני ישראל:** יכלול כל עדת בני ישראל—האנשים והנשים—כי כלם התנדבו במלאכת המשכן (רמב"ן).
ויקהל משה את כל עדת בני ישראל: מפני שראו שקרן אור פניו וייראו לגשת אליו הוצרך להקהיל את כולם לבל ימנעו מהיראה (אוה"ח).
אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אתם: מלאכת המשכן וכל כליו וכל עבודתו (רמב"ן). במלאכות אשר האדם עושה, היינו, בשנויים, שהוא מכניס—לצרכיו—בגופים ובחמרים, מתגלה שלטונו של האדם על כחות הטבע. אבל על האדם לשעבד את כחות הטבע לשלטונו, כדי להפוך את העולם להיכל ה', לבית מקדש.

סבו ישכון כבוד ה'. את כל הסוגים השונים של מלאכות האדם — שלשים ותשעה אבות מלאכות — עליו לקדש ע"י השמוש בהם לעבודת המשכן וכל כליו, ומעבודות יצירה אלו עליו לשבות בשבת (ה).

ב. ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש: בששת הימים תעשה המלאכה בין על ידי עצמו ובין על ידי אחרים, וביום השביעי היא אסורה בין על ידי עצמו ובין על ידי אחרים (הפרוש הזה הוא לדעת האומר כי אמירה לגוי אסורה דבר תורה) (על פי אוה"ח).

כל העשה בו מלאכה: אין שם מלאכה נופל אלא על המהדש דבר בענינים טבעיים ומשנה אותם במעשהו ממה שהיו, ועל ידי החדוש הזה יהיה תקון הדבר, ושם עבודה כולל כל המעשים שהאדם עושה; התורה הזהירה על המלאכה בשבת, ולא אסרה העבודות, כי לא מצינו: לא תעבוד ביום השבת (כו"ק).

ג. בכל משבתיכם: להגיד כי אין המצוה הזאת תלויה בארץ, כי גם בחוץ לארץ בכל מושבותיכם חייבים בה, ועוד: מפני שבמקדש יבערו אש ביום השבת על המזבח אמר כאן בכל מושבותיכם, כדי למעט את המקדש שאיננו בכלל זה (אב.א).

ה. קחו מאתכם תרומה לח': משלכם, לא מעושי, ולא מגזל, ולא מגנבה (הזהר).

קחו מאתכם: מבני ישראל, ולא כמו שכתוב קודם (כ"ה, ב') מאת כל איש, כי אחרי שהערב רב חטא בעגל, אמר ה' שהמשכן יהיה רק מתרומתם של בני ישראל; ובוזה נתישב לשון המקרא (להלן פסוק כ"ט) כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם... הביאו בני ישראל נדבה, כי המלים: „בני ישראל" הן לכאורה מיותרות, אבל אחרי שאמר כל איש ואשה היה מקום לחשוב, כי גם הערב רב יהיה בין המתנדבים, ולכן הוסיף: בני ישראל (כו"ק על פי הזהר). יביא ה': שלא ישלח איש את נדבתו על ידי שליח, אלא יביאה בעצמו (נצ"ב). יביא ה': והוסיף לבאר את תרומת ה', וכמוהו רבים, כמו (ש"א כ', כ"ט) והוא צוה לי אחי (א"ע). וכן ותפתח וטראהו את הילד (רמב"ו).

י"ב. את הכפרת: ולא הזכיר הכרובים, כי הם נכללים בכלל הכפרת (צ"ה).
י"ג. את השלחן ואת בריו ואת כל כליו ואת לחם הפנים: היינו את כל הכלים הנצרכים לשלחן עצמו ואת הכלים הנצרכים ללחם הפנים (כו"ק).
ט"ז. את הכיר ואת כנו: הגה אין לכיור ולכנו בדים — אילי על העגלות היו נשואים (א"ע).

י"ז. את עמרי ואת ארניה: כמו (מלכים א י"ט, י"א) רוח גדולה וחזק (א"ע).

כ. ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה: שמחים וטובי לב על שנתבשרו ככפרת עון העגל כנדבת המשכן (צ"ה).

כ"א. כל איש אשר נשאו לבו: לעשות במלאכה, וכל אשר נדבה רוחו אתו: להביא תרומה (על פי הרמב"ן).

כל איש אשר נשאו לבו: לתת למעלה מיכלתו: וכל אשר נדבה רוחו: לתת כפי יכלתו, וקרא הכתוב את הראשון בשם איש, היינו חשוב (אוה"ח).

כ"ב. ויבאו האנשים על הנשים: כי הנדבה בתכשיטים מצויה אצל הנשים יותר, ובאו תחלה, והאנשים נטפלו להן (הרמב"ן).

כל כלי זהב וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה': שיש מהם שהניפו תנופת זהב שבור או מטבע (בה"ט).

כ"ג—כ"ד. אשר הניף תנופת זהב לה'... כל מרים תרומת כסף ונחשת:

המביא זהב ינוסף ידו לחשיבות הנדבה, והזהב חשוב מהכסף, ויתכן שגם הנחשת היתה להם חשובה מהכסף מפני שלא נמצאה בידיה הרבה, כי בפרשת פקודי (ל"ח, כ"ט) מדובר על נחשת התנופה (על פי הרמב"ן) בזהב ונחשת, מפני שבאו בנדבה, נאמר תנופה, ולא בכסף שבא בחובה (ה"ל).

כ"ה. בידיה פוּו: הטויה היתה מעשה ידיהן ממש, הן לא קנו את הטווי מאחרים ולא שכרו פועלים (כו"ק).

כ"ז. את אבני השהם: שתיים שהיו לאפור הביאו כל הנשיאים ביחד, מפני ששמות כל השבטים כתובים בהם; ואת אבני המלאים: שהיו לחשן הביא כל אחד אבן אחת לחתום בה שם שבטו (ח). לאפור ולחשן: לשקעה באפור ובחשונא — להשקיע באפור ובחושן (ת"א).

ל"ב. ולחשב מחשבת לעשת: יש מי שיודע לחשוב מחשבות (לעשות ציור הבנינים) אבל איננו יודע לעשותם — ובצלאל ידע גם לחשוב מחשבות וגם לעשות (מ"ב).

ל"ד. ולהורת נתן בלבו: כי יש חכמים רבים שהם קשים להורות לאחרים (א"ע).

ל"ה. וחשב: ואמן (ת"א),

פ ר ק ל ו

ב. לקרבה: ה"ה נוסף, כמו (דברים י"א, כ"ב) לדבקה בו (א"ע).
ה. מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה אשר צוה ה' לעשת אתה: הנה נדבת העם היא יותר ממה שצריך לאותה המלאכה שצוה ה' לעשות אותה בלבד, בלי תוספת וגרעון, שנתן מדה וקצב למשכן ולכל כליו — עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע, לא כענין בבנין שלמה והורדוס (ט).

ג. אל יעשו עור מלאכה... ויכלא העם מהכיא: מכאן סמכו רבותינו שהבאה מלאכה היא (ח).
 ת. ויעשו... את המשכן עשר יריעת: את כל היריעות עשו קודם, כדי שתהיינה מוכנות לאהל על המשכן מיד שיקימו את הקרשים, ולא יהיה שעה אחת בלי כסוי (על פי רבותינו בעלי התוספות). מעשה חשב: מעשה אמן (ת"א).
 י"ט. לאהל: להיות אהל (כי המכסה עושה אותו לאהל) (א"ט).
 כ"ג. עשרים קרשים: (וכן בפסוק כ"ה): ובפרשת תרומה (כ"ג, י"ח) עשרים קרש (כו"ק).

פ ר ק ל ז

א. ויעש בצלאל את הארן: ביתר המלאכות היה בצלאל בעיקר המדריך, אבל את הארן עשה הוא בעצמו (ה. על פי הרמב"ן).

פ ר ק ל ח

ח. במראת: ממראות (על פי א"ט). אשר צבאו פתח אהל מועד: זהו האוהל שמשו קראו אוהל מועד (שמות ל"ג, ז') כי אוהל המשכן לא נעשה עדיין (בחי"י).
 הצבאת אשר צבאו פתח אהל מועד: הנשים הבאות יום יום אל פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע דברי המצוות (א"ט).
 י"ז. והאדנים לעמרים נחשת זוי העמודים וחשוקיהם כסף וצפוי ראשיהם כסף: אולי אפשר לראות בזה סמל של עזיה, מנחשת שלמטה לכסף שלמעלה (ה).

פ ר ק ד י

כ"א. אלה פקודי המשכן: כל אחד מחלקי המשכן הכתובים למעלה הם אותם הפקודים שנאמר עליהם: ובשמות תפקדו את כלי משמרת משאם (במדבר ד', ל"ב). וזה כי כל אחד מהם היה ראוי להיות נחשב ולהקרא בשם באשר הוא זה הפרטי, לא בלבד באשר הוא מזה המין, וכל שכן שצדק זה על כל אחד מכלי הקדש אשר במשא בני קהת, ולזה לא נפסדו, כאמרם ז"ל: שמא תאמר אבד סברם ובטל סכויים תלמוד לומר עצי שטים עומדים, שעומדים לעד ולעלמי עולמים, וכן גם לא

נפל דבר מהם ביד האויבים, על הפך מה שקרה למקדש שלמה וכליו כמבואר
 בהרבן בית ראשון על ידי נבוזראדן שלא נזכר שם דבר מעניני משכן משה רבנו
 ע"ה (ט). משכן העדות: ספר מעלות זה המשכן שבשבילן היה ראוי להיות
 נצחי ושלא יכול ביד אויבים; ראשונה, שהיה משכן העדות שבו לחות העדות;
 ב, אשר פקד ע"י משה; ג, שהיתה עבודת הלויים ביד איתמר, כי אמנם משמרת
 כל חלקי המשכן ביד איתמר היתה; ד, "ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה
 עשה", שהיו ראשי אומני מלאכת המשכן וכליו מיוחסים לצדיקים שבדור, ולכן
 שרתה שכינה במעשי ידיהם — ולא נפל ביד אויבים. אבל מקדש שלמה שהיו
 עושי המלאכה בו מצור, אף על פי ששרתה בו שכינה, נפסדו חלקיו והוצרך לחזק
 את בדיק הבית ונפל בסוף הכל ביד אויבים, ובית שני שלא היה בו גם אחד מכל
 אלה התנאים לא שרתה בו שכינה ונפל בסוף ביד אויבים; כי אמנם בית שני לא
 היה משכן העדות, שלא היה בו לוחות העדות, ולא פוקד, כי אם על פי כורש ולא
 היו שם בני לוי, כמו שהעיד עזרא באמרו (עזרא ח', ט"ו) ואבינה בעם ובכהנים,
 ומבני לוי לא מצאתי שם; ומן המתעסקים בבנינו היו צידונים וצורים, כמבואר
 בספר עזרא (ט).

כ"ד. כל הזהב: לא ספר בפרשה מה נעשה בוזה (רמב"ן). ולא נזכר כמה
 סוף הביאו בנדבה, כמו כן לא נזכר כמה הביאו מיתר הדברים: תכלת, ארגמן
 וכ"ו (אב). כל הזהב: העיד על קצבת הזהב והכסף והנחשת שנכנסה במלאכת
 המשכן, שהיה דבר מועט מאד בערך אל העושר שהיה בבית ראשון כמבואר בספר
 מלכים ויותר ממנו העושר שהיה בבנין הורדוס, ועם כל זה יותר התמיד מראה כבוד
 ה' במשכן של משה ממה שהתמיד במקדש הראשון, ולא נראה כלל במקדש שני, ובזה
 הורה שלא קצבת העושר וגודל הבנין יהיו סבה להשרות השכינה בישראל, אבל
 רוצה ה' את יראיו ומעשיהם, לשכנו בתוכם (ט).

כ"ז. את אדני הקדש ואת אדני הפרכת: יקרא הכתוב המשכן קדש.
 והבדיל הפרכת בעבור היותו מבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים כאילו אמר:
 את אדני הקדש ואת אדני קדש הקדשים (רמב"ן).

ל. ויעש בה: בה במקום ממנה (ט).

ל"א. ואת כל יתרת החצר סביב: ולא הזכיר כאן הכיור וכנו, כי לא נעשה
 במשקל, אבל כל המראות, שהביאו הנשים הצובאות, שם בהם (רמב"ן).

פ ר ק ל ט

א. כאשר צוה ה' את משה: בכל עשיה שעשו האומנים היתה כונתם לעשות
 רצון האל יתברך שצוה זה למשה (ט). כאשר צוה ה' את משה: יחד לכל

דבור: „כאשר צוה ה' את משה" להודיענו שבכל מלאכת המשכן יש ענין נסתר (ח"ב).

ב. ויעש את האפוד: ולהלן (פסוק ו') הוא אומר: ויעשו, ועל החשן (פסוק ח') הוא אומר ויעשו. בכל מקום שכתוב ויעשו, הכונה היא בעיקר על בצלאל, ובכל מקום שכתוב ויעשו בלשון רבים, הכונה היא על האומנים (על פי א.ב.).

ג. וירקעו את פחי הזהב: המתנדבים שנדבו הזהב לבגדי כהונה רקעו פחים להיותם מוכנים שיעשו האומנים בהם פתילים. וקצץ פתילים: האומן קצץ פתילים מאותם הפחים המרוקעים (ד). וירקעו את פחי הזהב: לא הוסיף בכל מלאכת הקדש לפרש דרך האומנות איך נעשה זולתי כאן, ויתכן שספר כאן המחשבה שהדשו בחוטי הזהב כי היה תמוה בעיניהם להיות זהב טווי ושזור כאשר יעשו בצמר ופשתים (רמב"ו).

ו. ויעשו את אבני השהם: ויעשו — תקנו, כמו (בראשית י"ה, ז') וימהר לעשות אותו (U^א).

ל"ב. ותכל כל עבדת משכן אהל מועד: פרו רבותינו כי בעשרים וחמשה בכסלו כלתה העבודה (ח). ותכל כל עבדת משכן אהל מועד: בששה חדשים נעשתה כל המלאכה, כי בחדש השלישי באו מדבר סיני ונתנה התורה בו' לחדש, ומיד עלה משה להר ג' פעמים ועמד שם ק"כ יום שהם ד' חדשים שלמים, ומשנצטוו לעשות המשכן עד שנעשה גשאו ו' חדשים, כי בחדש הראשון בשנה הבאה באחד לחדש הוקם המשכן (צ"ה).

ותבל... ויעשו בני ישראל: הפעולה כולה על שלמותה נעשתה על ידי כל ישראל, כי קצתם נדבו ממון וקצתם עשו המלאכה מנדבת לבם לעשות רצון קונם; כן עשו: לא פחות ולא יותר (ט).

ל"ג. ויביאו את המשכן: את היריעות מעשב חושב; את האהל: יריעות עזים (עיין רש"י מ', י"ט), ואת כל כליו: של משכן, כי הקרסים והקרשים והבריחים והעמודים והאדנים כלי המשכן היו (ט). ויביאו את המשכן אל משה את האהל ואת כל כליו: כי עשו את כל המלאכה באהליהם. ומשה לא הלך לראות מה הם עושים, ולכן הזכיר הכתוב כאן כל הכלים שהביאו לפניו כדי שיראה שלא שנו במלאכה (א.ב.).

ל"ד. ואת לחם הפנים: ראה ילקוט זה ויקהל ל"ה י"ג.

ל"ה. את המנרה המטהרה: שהיתה מזהב טהור, כי לא היה שם כלי כולו של זהב שלא היה בו עץ, חוץ מהמנורה (ב"ש) הטהרה: על שום שלא היו מוין עליה שום דם (ח).

מ"ג. וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אתה כאשר צוה ה' כן עשו: הוא ראה שאף אחד לא שגג בדברים האלה ולא שכחו דבר מכל אשר צוה להם (א.ב.).

פ ר ק ט

י. והיה המזבח קדש קדשים: בעבור שיקריבו בו גם קדשי קדשים אמר כו. אף על פי שהיה בחצר, כי לא נקרא קדש הקדשים רק מקום משכן הארון. כמו שנאמר (שמות נ"ו, ל"ג) והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים. ויתכן שאמר במזבח קדש קדשים בעבור שיקדש, כמו שאמר (שמות כ"ט, ל"ז) כל הנוגע במזבח יקדש (רמב"ן).

י"ח. ויקם משה את המשכן: עשר היריעות מעשה חושב שנקראו משכן הוקמו קודם: ימת הקדשים — אם בידי אדם מחזיקים בו ואם על דרך נס כדבריהם ז"ל במס' מנחות (ט).

כ. ויקח ויתן את הערת: שלקח הלוחות מארון עץ שהיו שם בתוך אוהל משה והביא אותם אל המשכן (רמב"ן).

כ"א. פרכת המסך: מסך שרשו סך מלשון סכוך והגנה. כמו (תהלים צ"א, ד') באברתו יסך לך, או (תהלים ק"ה, ל"ט) פרש ענן למסך, וכאן אמר פרכת המסך, שהיתה משמשת לשני דברים: להבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים ("פרכת"), ולהגן על קדש הקדשים שלא יבא בו אבק מדריסת רגלי הכהנים שבהיכל ("מסך"), ונקראת גם מסך סתם, כמו (במדבר ג', ל"א) והמסך וכל עבדתו, היינו פרכת המסך (כו"ק).

ל"ה. ולא יכל משה לבוא: ולא היה רשאי לבוא בתוך הענן בלא רשות (רמב"ן).

ל"ו. ובהעלות הענן: וכ"כ היתה שריית השכינה קבע במשכן שלא היה מסתלק כלל משם עד שהיו ישראל צריכים לנסוע, וזה לא היה בשילה ולא בבית שני, אבל יותר מזה יהיה בבית שלישי יוב"ב כאמרו: (זכריה ב', ט') ואני אהיה לה חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה (ט).